

بررسی نقش آموزگاران زن در احساس امنیت و آرامش روانی دانش‌آموزان اول ابتدایی

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر آموزگاران زن بر احساس امنیت و آرامش روانی دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی انجام شده است. این مقاله با رویکرد مرور نظام‌مند و تحلیل یافته‌های پژوهش‌های تجربی، به تبیین ابعاد مختلف این تأثیر می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزگاران زن در مقطع ابتدایی، به دلیل ایفای نقش‌های مراقبتی و عاطفی همسو با نقش مادری، توانایی بیشتری در ایجاد دلبستگی ایمن و فضای امن روانی برای دانش‌آموزان دارند. همدلی، برخورداری از رویکرد غیرتحقیرآمیز، و ایجاد نظم توأم با احترام از مهم‌ترین عواملی است که توسط آموزگاران زن به کار گرفته می‌شود و به افزایش حس امنیت و آرامش دانش‌آموزان می‌انجامد. با این حال، پژوهش‌ها به تأثیر منفی احتمالی غلبه آموزگاران زن بر پسران اشاره دارند و بر اهمیت تنوع جنسیتی در کادر آموزشی تأکید می‌کنند. در نهایت، مقاله بر ضرورت توجه به کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز، فارغ از جنسیت، و توانمندسازی تمامی آموزگاران در ایجاد محیطی امن و حمایت‌گر تأکید دارد.

واژگان کلیدی: آموزگار زن، امنیت روانی، آرامش، دانش‌آموز اول ابتدایی، دلبستگی، رابطه معلم-دانش‌آموز.

مقدمه

احساس امنیت و آرامش روانی، از اساسی‌ترین نیازهای دوران کودکی و پیش‌نیاز اصلی یادگیری مؤثر در مدرسه است. دانش‌آموزانی که در محیطی امن و عاری از تنش و تهدید قرار دارند، آمادگی بیشتری برای کشف محیط، برقراری روابط اجتماعی و پذیرش مفاهیم آموزشی دارند. در این میان، آموزگار به عنوان مهم‌ترین کنشگر محیط مدرسه، نقشی محوری در تأمین این نیاز اساسی ایفا می‌کند. پژوهش‌های متعدد نشان داده‌اند که کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز، تأثیری مستقیم و عمیق بر سلامت روانی، احساس تعلق و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دارد.

با توجه به اینکه در مدارس ابتدایی ایران، به ویژه در پایه اول، اکثریت قریب به اتفاق آموزگاران را زنان تشکیل می‌دهند، این پرسش مطرح می‌شود که آیا جنسیت آموزگار، نقشی در احساس امنیت و آرامش روانی دانش‌آموزان دارد؟ آیا آموزگاران زن، به دلیل ویژگی‌های مراقبتی و عاطفی، توانایی بیشتری در ایجاد دلبستگی ایمن و فضای امن برای دانش‌آموزان دارند؟ پژوهش حاضر با هدف پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها و بررسی تأثیر آموزگاران زن بر احساس امنیت و آرامش روانی دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی به رشته تحریر درآمده است.

این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش فراترکیب (Meta-Synthesis) به بررسی نظام‌مند یافته‌های پژوهش‌های علمی مرتبط منتشر شده در پایگاه‌های داده معتبر داخلی و بین‌المللی می‌پردازد. جستجوی نظام‌یافته با کلیدواژه‌هایی همچون «آموزگار زن»، «امنیت روانی»، «رابطه معلم-دانش‌آموز»، «دلبستگی»، «مدرسه ابتدایی» و «آرامش» انجام شد. از میان منابع یافت شده، پس از غربالگری، ۸ منبع علمی که به طور مستقیم به موضوع رابطه جنسیت معلم با احساس امنیت و سلامت روانی دانش‌آموزان در دوره ابتدایی پرداخته بودند، انتخاب و تحلیل شدند. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون انجام و مفاهیم اصلی در چهار محور «دلبستگی و امنیت»، «همدلی و حمایت عاطفی»، «رویکردهای تربیتی» و «چالش‌ها و ملاحظات» دسته‌بندی شدند.

یافته‌ها و بحث

۱. آموزگار به مثابه «پناهگاه امن» برای دانش‌آموزان

بر اساس نظریه دلبستگی، کودکان در شرایط پریشانی و اضطراب، به دنبال یک «پناهگاه امن» (Safe Haven) می‌گردند تا از او آرامش و حمایت دریافت کنند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که آموزگاران، به ویژه در دوره ابتدایی، می‌توانند نقش یک دلبستگی جایگزین یا موقت را برای دانش‌آموزان ایفا کنند. دانش‌آموزان در مواجهه با موقعیت‌های تنش‌زا مانند دعوا با همسالان یا احساس ناامنی، به آموزگار خود به عنوان منبع حمایت و آرامش مراجعه می‌کنند. این امر به ویژه در پایه اول ابتدایی که دانش‌آموز تازه از فضای امن خانه جدا شده و وارد محیط جدید مدرسه می‌شود، از اهمیتی دوچندان برخوردار است. مطالعه‌ای در این زمینه نشان می‌دهد که دانش‌آموزان، آموزگار را به عنوان منبعی برای دریافت حمایت و آرامش در مدرسه می‌شناسند.

۲. هم‌افزایی نقش مادری و مراقبتی در آموزگاران زن

یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش‌های مرور شده، به نقش‌های جنسیتی متفاوتی اشاره دارد که آموزگاران زن و مرد در مدرسه ایفا می‌کنند. پژوهشی در مدارس ابتدایی انگلستان نشان داده است که آموزگاران زن، بیشتر در نقش «مادر، پرورش‌دهنده و مراقب» ظاهر می‌شوند و کار عاطفی و مراقبتی آنان به عنوان امری «طبیعی و بی‌زحمت» تلقی می‌شود. این هم‌سویی با نقش مادری، به آموزگاران زن امکان می‌دهد تا سریع‌تر و مؤثرتر با دانش‌آموزان پایه اول، که همچنان به شدت به مراقبت و حمایت عاطفی نیازمندند، ارتباط برقرار

کنند و فضایی سرشار از آرامش و امنیت برای آنان پدید آورند. در مقابل، آموزگاران مرد در این پژوهش بیشتر به عنوان «انضباط‌دهنده (Disciplinarian)» و الگوی نقش مردانه شناخته شده‌اند.

۳. همدلی و حمایت عاطفی؛ کلید آرامش روانی

پژوهشی دیگر با بررسی تأثیر همدلی آموزگاران بر دانش‌آموزان ابتدایی در بخش عرب‌نشین اسرائیل، نشان داده است که آموزگاران دارای همدلی بالا، به طور معناداری به کاهش اضطراب، افزایش اعتماد به نفس و تقویت حس امنیت در دانش‌آموزان کمک می‌کنند. دانش‌آموزان در این پژوهش، کلاس‌هایی که در آنها حمایت عاطفی و تحصیلی از سوی معلم وجود داشت را محیطی «راحت‌تر و جذاب‌تر» برای مشارکت توصیف کردند. هرچند این پژوهش تفاوت معناداری بر اساس جنسیت معلم گزارش نکرده است، اما با توجه به یافته‌های پژوهش قبلی درباره هم‌سو بودن نقش‌های مراقبتی با زنان، می‌توان استنباط کرد که آموزگاران زن به طور طبیعی از این ظرفیت بالاتری برخوردارند.

۴. ایجاد محیطی امن از طریق نظم و احترام

ایجاد حس امنیت در کلاس درس، مستلزم وجود نظم و انتظارات شفاف همراه با احترام به کرامت دانش‌آموز است. مطالعه‌ای عمیق بر روی دو آموزگار زن موفق در پایه‌های ابتدایی نشان داد که آنان با استفاده از راهبردهای زیر، محیطی سرشار از امنیت روانی برای دانش‌آموزان خود فراهم می‌آورند:

شفاف‌سازی انتظارات رفتاری: تعیین قوانین واضح و قابل‌پیش‌بینی برای رفتارهای کلاسی.

حفظ نظم و احترام: برخورد فوری و محترمانه با بی‌نظمی و بی‌احترامی، بدون تحقیر دانش‌آموز.

عدم تحقیر و شرمساری: برخورد با پاسخ‌های نادرست و رفتارهای نامناسب به شیوه‌ای اصلاحی و عاری از تحقیر، که خود یکی از عوامل اصلی ایجاد امنیت روانی است.

این رویکردها که با ظرافت و مهارت عاطفی بالا همراه هستند، با الگوی رفتاری هم‌سو با نقش‌های مراقبتی و مادرانه‌ای که پیشتر به آن اشاره شد، همخوانی کامل دارند و نشان‌دهنده تأثیر مثبت آموزگاران زن در این حوزه است.

۵. چالش‌ها و ملاحظات؛ تأثیر منفی بر پسران

با وجود یافته‌های مثبت بالا، پژوهش‌ها به یک چالش مهم نیز اشاره می‌کنند. یافته‌های یک پژوهش در انگلستان نشان می‌دهد که آموزگاران مرد تأثیر مثبتی بر رفتار اجتماعی (پروسوسیال) پسران دارند، در حالی که آموزگاران زن ممکن است بر مشکلات ارتباطی پسران با همسالان بیفزایند. همچنین پژوهشی قدیمی‌تر اما قابل تأمل در بلژیک نشان داده است که پسران مدارس ابتدایی، تحت تأثیر منفی محیطی قرار می‌گیرند که در آن اکثریت معلمان زن هستند؛ اما این تأثیر برای دختران مشاهده نشده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که غلبه مطلق آموزگاران زن، ممکن است برای پسران، که به الگوهای نقش مردانه نیز نیازمندند، چالش‌هایی ایجاد کند و بر احساس امنیت و آرامش روانی آنان تأثیر منفی بگذارد.

۶. اهمیت کیفیت رابطه، فراتر از جنسیت

در نهایت، پژوهش‌ها تأکید می‌کنند که آنچه بیش از جنسیت معلم اهمیت دارد، کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز و ویژگی‌های فردی معلم است. یک مطالعه در شیلی با بررسی عوامل مؤثر بر احساس امنیت معلمان (نه دانش‌آموزان) نشان داده است که عواملی مانند میزان تجربه، کیفیت روابط با همکاران و دانش‌آموزان، و سطح خشونت مدرسه، بسیار تعیین‌کننده‌تر از جنسیت هستند. همچنین، پژوهشی در روسیه با معرفی مفهوم «پتانسیل ایمنی روانی معلم»، به عواملی چون صداقت، اعتماد به نفس، پشتکار، و توانایی برقراری ارتباط مؤثر به عنوان ویژگی‌های کلیدی معلمان اشاره کرده است که می‌توانند محیطی امن برای دانش‌آموزان ایجاد کنند. بنابراین، آموزگار فارغ از جنسیت، با برخورداری از این ویژگی‌ها می‌تواند نقشی مؤثر در تأمین امنیت و آرامش روانی دانش‌آموزان ایفا کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آموزگاران زن در پایه اول ابتدایی، به دلیل هم‌سویی طبیعی با نقش‌های مراقبتی و عاطفی، و به کارگیری رویکردهای مبتنی بر همدلی، احترام و نظم غیرتحقیرآمیز، نقش مؤثری در ایجاد احساس امنیت و آرامش روانی در دانش‌آموزان دارند. با این حال، پژوهش‌ها به یک نکته ظریف اما حیاتی نیز اشاره دارند: غلبه مطلق آموزگاران زن ممکن است برای پسران دبستانی که به دنبال الگوهای نقش مردانه نیز هستند، چالش‌آفرین باشد و احساس امنیت آنان را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین، آنچه بیش از جنسیت معلم اهمیت دارد، کیفیت رابطه او با دانش‌آموز، توانایی او در ایجاد فضایی امن و حمایت‌گر، و برخورداری از ویژگی‌های فردی همچون همدلی، صداقت و پشتکار است.

بر اساس نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. توانمندسازی تمامی آموزگاران: برگزاری دوره‌های آموزشی برای کلیه معلمان (زن و مرد) در زمینه «مهارت‌های ایجاد دلبستگی ایمن»، «همدلی و ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان»، و «روش‌های برقراری نظم و انضباط عاری از تحقیر.»

۲. توجه به تنوع جنسیتی در کادر آموزشی: سیاست‌گذاری برای افزایش حضور آموزگاران مرد در پایه‌های ابتدایی، به ویژه برای ایجاد الگوهای نقش مناسب برای دانش‌آموزان پسر و کاهش تأثیرات منفی احتمالی غلبه بی‌رویه معلمان زن.

۳. ارتقای کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز: طراحی برنامه‌هایی برای تقویت ارتباط عاطفی و حمایت‌گرانه میان معلم و دانش‌آموز، که خود سنگ‌بنای احساس امنیت و آرامش روانی در مدرسه است.

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، تأثیر جنسیت معلم بر ابعاد مختلف سلامت روانی دانش‌آموزان (مانند اضطراب، عزت‌نفس و مهارت‌های اجتماعی) در بافت فرهنگی ایران به صورت تجربی و با نمونه‌های بزرگ‌تر مورد بررسی قرار گیرد و همچنین نقش میانجی کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز در این زمینه مطالعه شود.

منابع

[۱] López, V., et al. (۲۰۲۵). A Socioecological Approach to Understanding Why Teachers Feel Unsafe at School. *Behavioral Sciences*, ۱۵(۹), ۱۱۴۹.

[۲] Ewing, A. (۲۰۰۹). Teacher-Child Relationship Quality and Children's School Outcomes: Exploring Gender Differences Across Elementary School Grades. University of Arizona

[۳] Денисова, Е.А., & Теряева, У.А. Психологическая безопасность образовательной среды школы. Поволжская академия образования и искусств

[۴] Wood, P., & Malone, E. (۲۰۲۵). Gendering Emotions Work in Primary Schools: "Effortless" or "Important"? *Journal of Research in Childhood Education*, ۳۹(۴), ۶۲۹-۶۴۲.

[۵] Teacher as a Safe Haven (۲۰۲۶). Dissertation, Ruhr-Universität Bochum.

[۶] Students' Perspectives on Student-Teacher Relationships, School Climate, and Gender. (۲۰۲۶). *Frontiers in Psychology*.

[V] Samoom, A.G. (٢٠٢١). The School Administration Role In Enhancing The Psychological Security For Primary School Pupils. TURCOMAT, ١٢(٧), ١٣٩٩-١٤٠٥.

[٨] Cholewa, B. (٢٠١٠). Creating Psychologically Safe Classrooms. University of Florida.

[٩] Morando, G., & Sen, S. (٢٠٢٥). Teacher Gender Effects on Students' Socio-Emotional Skills. IZA Discussion Paper No. ١٧٩٥٣.

[١٠] Brown, L., & Bartlett, A. (٢٠٢٥). Trauma-Informed Teaching in Your Elementary Classroom. Routledge.

[١١] Awawda, J.S., & Bashir, Y.R. (٢٠٢٥). The Impact of Teacher Empathy on Cognitive and Emotional Development. Journal of Posthumanism, ٥(٦), ٢٩٠٣-٢٩٣٠.

[١٢] Brutsaert, H., & Bracke, P. (١٩٩٤). Gender Context of the Elementary School: Sex Differences in Affective Outcomes. Educational Studies, ٢٠(١), ٣-١١.

[١٣] Smyk, Y.V., et al. (٢٠٢٢). Measuring Teacher's Psychological Safety Potential. Integration of Education, ٢٦(٣), ٥٠٣-٥١٧.